

CESARZ (3929) *sb m*

cesarz (3928), **casarz** (1); cesarz : casarz *Mącz* (36 : 1; 280c).

cz- (10); *-ae-* (5); *-ss-* (249) [*przeważnie z rękopisów*], *-sz-* (48) [*przeważnie z rękopisów*], *-z-* (1); *-r* (4), *-rs* (10), *-rż* (7), *-rzs* (1), *-z* (1).

-e- (58), *-é-* (56); *-e-* *OpecŻywList*, *Mącz* (36), *SiebRozmyśl* (2); *-é-* *OrzQuin* (7), *SienLek* (2), *KochJez*, *KochWr*, *OrzJan* (29); *-e-* : *-é-* *OpecŻyw* (12 : 2), *MurzNT* (3 : 1), *BiałKat* (3 : 2), *SarnStat* (1 : 11) (*Cn e pochylone*); *-arz* (1389), *-arz* (17); *-arz-* : *-arz* *KrowObr* (36 : 1), *BielKron* (790 : 7), *HistRzym* (84 : 1), *BiałKat* (3 : 1), *BielSpr* (17 : 2), *SkarJedn* (52 : 2), *SkarŻyw* (111 : 2), *CzachTr* (1 : 1). \diamond *-arz-* (1578), *-arz-* (395); *-arz-* *GrzegRóżn*, *BudBib*, *KochJez*, *KlonWor*; *-arz-* : *-arz-* *GroicPorz* (4 : 1), *KrowObr* (77 : 5), *BielKron* (821 : 42), *Mącz* (19 : 3), *HistRzym* (47 : 1), *RejPos* (36 : 2), *BielSpr* (13 : 3), *MycPrz* (6 : 1), *BiałKaz* (5 : 1), *BudNT* (1 : 1), *PaprPan* (18 : 1), *ModrzBaz* (10 : 1), *SkarJedn* (7 : 130), *SkarŻyw* (4 : 171), *StryjKron* (48 : 19), *CzechEp* (55 : 1), *GórnRozm* (3 : 2), *OrzJan* (18 : 2), *WujNT* (73 : 1), *SiebRozmyśl* (1 : 1), *KlonKr* (1 : 2),

sg N *chésarz* (1549). \diamond *G* *chésarza* (918). \diamond *D* *chésarzowi* (376), *chésarzewi* (6); *-ewi* *ConPiotr*, *CzahTr*; *-owi* : *-ewi* *LibLeg* (38 : 4). \diamond *A* *chésarza* (280). \diamond *G a.* *A* *chésarza* (4). \diamond *I* *chésarz(e)m* (320). \diamond *L* *chésarzu* (34). \diamond *V* *chésarzu* (79). \diamond *pl N* *chésarze* (70), *chésarzowie* (51), *skrót:* *chés.* (1); *-e* *SeklWyzn* (2), *SeklKat*, *Mącz* (3), *RejAp* (2), *RejPos* (2), *RejZwierc*, *WujJud* (5), *MycPrz* (2), *CzechRozm*, *BielSjem*, *WujNT* (7), *SarnStat*, *SkarKaz*, *SkarKazSej* (4); *-owie* *KromRozm III* (3), *OrzRozm* (2), *SarnUzn*, *PaprPan*, *ModrzBaz* (2), *StryjKron* (2); *-e* : *-owie* *MiechGlab* (1 : 2), *KrowObr* (5 : 3), *BielKron* (6 : 12), *BiałKaz* (1 : 1), *SkarJedn* (15 : 4), *SkarŻyw* (3 : 1), *CzechEp* (2 : 5), *NiemObr* (4 : 12). \diamond *G* *chésarzów* (116) [*cf* też *CESARZOW N sg m*]; *-ów* (1), *-(o)w* (115). \diamond *D* *chésarzom* (40); *-om* (1), *-(o)m* (39). \diamond *A* *chésarze* (40), *chésarz(o)w* (1); *-e* : *-(o)w* *BielKron* (9 : 1). \diamond *I* *chésarzmi* (34), *chésarzami* *StryjKron* (2). \diamond *L* *chésarzoch* (3) *RejZwierz*, *BielKron*, *RejAp*, *chésarzach* (2); *-ach* *NiemObr*, *-äch* *KrowObr*. \diamond *V* *chésarzowie* (1). \diamond *du A (cum nm)* *chésarzu* (2) *SkarJedn* A8v, 194.

Sł stp, *Cn* *notuje*, *Linde XVII – XVIII w.*

1. *Władca, panujący, monarcha (oznacza także władców nie posiadających tytułu cesarskiego); imperator* *Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *caesar* *Murm*, *Mącz*, *Calag*, *Cn*; *augustus* *Murm*, *Cn*; *monarcha* *Mącz*; *princeps principum* *Cn* (3927) : bo wśfelki tzo fie działá krolem/ odpowiedá ij [przeciwiá fie Cefarzowi. *OpecŻyw* 132; Onij odpowiedzieli: Krola niémámy/ iedno cefarza. *OpecŻyw* 132 [*idem Leop Ioann* 19/15, *LatHar* 734], 75, 108, 112, 118v, 131 [2 r.], 132; *PatKaz II* 58, 58v [2 r.]; *Imperator [...]* Cefarz. *Murm* 174; *Mymer*¹ 11; *BielŻyw* 65 [2 r.], [126], 134 [2 r.], 142 [2 r.]; *MiechGlab* 49, 66; A iefliże ia przewyciężę wielką fthąd chwałę wezmę/ iże nawielmożniejszego Cefarzá zwyciężę. *HistAl* C5v, B3v, C4v [2 r.], F6, H7v, I6 (12); *KromRozm I D*; *MurzNT Mar* 12/14; *KromRozm III K*, O, Pv, P2, P5v, P6v, P8; A ftey pychy pothym vrosflo/ Iż Papieżowi Cefárze mufieli rádzi y nierádzi/ ftrzemię práwe v koniá trzymáć *KrowObr* 34; B3, 21, 29v [2 r.], 32, 32v [4 r.] (46); *Leop Matth* 22/17, *Luc* 23/2, *Ioann* 19/12, 15, *Act* 27/24; co Bog może dáć/ to Cefarz niemoże *RejZwierz* 20; Nálazłem tę przypowieść o Cefárzoch czedfzy. *RejZwierz* 32, 1v, 18v, 23v, 24, 24v [2 r.] (24); *OrzRozm P4* [2 r.]; *BibRadz Act* 27/24; przeto ia iż w máłym okrętku iędzde łotrem mię zowá/ á ty z wielkimi okręty iędzdzifz więc cię Cefárzem zowá *BielKron* 126; *Gallus Wibius* był

Cełárzem dwie lecie s fynem swoim Woluzyanem *BielKron* 152v; á sam sie Cełárzem Europłkim vdzyłał *BielKron* 156v; wezmę cię zá mężá łobie á zá Cełárzá poddánym. *BielKron* 160; ábowiem s tey waśni zyemie Włółkie áni go piłáli w Kroniki miedzy Cełárze/ áni mu tytułu Cełárłkiego piłáli *BielKron* 182v; był Cełárzem ná pánowániu lat dzyefięć. *BielKron* 185; Albánus go łtáwił przed Cełárzem *BielKron* 229; Cefarz rzekł: Therazemci Cełárzem/ tho iefth/ niechciales mie pierwey mieć zá Cełárzá/ iákoś záłłuzyl ták sie łtobá będe obchodził. *BielKron* 229; przed łámyim Cełárem miecz goły niolł Czełki Márfzáłek *BielKron* 329; przetho ten miełac od Cełárzá Augułtusem názwáli *BielKron* 418v, 26v, 130v, 131, 131v, 132 [2 r.] (966); *GrzegRóżn* L4; Octavius, Rzymiski Cefars był Augułtem pirwy názywány/ á ponim ini wólizzey Cełárze. *Mqcz* 20d; Cefars go zá páná rádneho obrał. *Mqcz* 187b, 13a, 78b, 86d, 123d, 157b (11); *OrzQuin* V4; *SienLekAndr* a2; *LeovPrzep* D3v; *RejAp* BB3v, 77, 106v, 108, 110, 111, 112v; *HistRzym* 2v [3 r.], 3v [2 r.], 26 [2 r.], 26v [2 r.], 27v (89); *RejPos* 18, 250, 251, 251v [2 r.], 252, 253 [2 r.], 336; *BialKat* d4v [2 r.], 163v [2 r.]; Wólak sie o to pokułzáli Ariani álbo oni Iulianowie/ możni Cełárze/ y wiele dziwnych Heretykow/ áby byli to łwięte á łpołeczne Bołtwo kiedy rołtárgnęli *RejZwierc* 11v; Iż niech sie káždy dziwuie á przypátruie sie mocy łmiertelney/ iż áni Cefarz/ áni żadny potentat iey sie nigdy obronić nie może. *RejZwierc* 169v, 50, 55v [2 r.], 81v [5 r.], 84 [10 r.], 99v [5 r.] (40); *BielSpr* 11v, 47v, 57v, 59v; *WujJud* 21v, 22v, 175; Od Cełárzá/ Wenetow/ iako wielki hołd brał. *MycPrz* I B, I B3, B4v, Cv, II A4v [2 r.], B, C; *WierKróc* A2, Bv; Miałby był zá Máłżonkę wnuckkę [!] Czełárzá Xiężnę Kliwęńłką *BialKaz* L4v; *BudNT Act* 27/24; *StryjWjaz* B; A koniecznie iuz ich łłuc nie przełtanie/ álz też y ony do końcá łtárte będa y wniwecz sie obroca. To iefth/ to teráznieyłze páńłtwo Rzymłkie/ z Cełárzá máłowánego bo iuz nie iefth włáfnym Cełárzem iákowi przed Papiężmi Cełárze bywáli/ lecz tylko iákás máłżkárá ábo obraz Cełárzow pierwłzych *CzechRozm* 169; *PapRpan* E2, E4, Kv, M4v, Pv, (17); dowiádował się iákoby łobie oni łtárzi Cełárzowie w rzeczách tym podobnych poczynáli *ModrzBaz* [16], 98, 101 [2 r.], 128; Y o rozdzieleniu Rzymłkiego Páńłtwá ná dwu Cefarzu. *SkarJedn* A8v [idem 194]; Pierwłze z iednoczenie było/ [...] ná siódmym zborze iuz pod dwiemá Cefarzmi *SkarJedn* 171; gdzie widzilz ilz Cefarz łwiecki potentat y obrońcá ich/ łam ták łwięte y wielkie y innym pierwłzym rowne to Koncylium zowie *SkarJedn* 294, A8v [2 r.], 119, 131, 132 [2 r.], 135 [2 r.] (71); *Calag* 305b; Piotrá wzgárdzićielá nie zwyciężonych Cefarzow/ dla zakonu Bogá łwego/ rołkázuię ná krzyż wbić. *SkarŻyw* 41; Táka iefth moc Papiefka/ ilz Pátryárchy łkládác y karác/ y łamy Cełárze wyklinác może. *SkarŻyw* 90; Był powinny krwiá Cefarzowi (podobno temułz Ottonowi trzećiemu) *SkarŻyw* 575, 20 [3 r.], 21 [6 r.], 30 [3 r.], 31, 40 (188); o náchyleniu ku zgubie Rzymłkiego Cełárłtwá/ Hiłtoriá piłál/ gdzie Arkadiułłowego y Honoriułłowego. pánowánie/ ktorzy byli Cefarzám/ Roku od Chriłtułá Pána 298. wzmiankę dawnieyłzá czyni *StryjKron* 95; A potym wezwáł iá do siebie Cefar *StryjKron* 125, 41 [2 r.], 71, 125 [3 r.], 135, 557 (19); gdy koniec przyidzie pánowánie Rzymłkiey Monárchiey Cełárzow/ tedy sie nie łpodzieway odmiány ná co leplłzego *CzechEp* 365, 33, 136, 335, 356, 370 [2 r.] (20); Okázuię sie też z łiftow te⁸⁰ Grzegorzá/ [...] iż nie Biłkupowie w ten czás włádáli Cełárzmi/ ále im poddáni byli *NiemObr* 61; A co pirwey Cełárzowie Papiężá ná łtolicy ie⁸⁰ potwierdzáli/ to sie opak łtác mułsiáło *NiemObr* 169, 60 [2 r.], 61 [2 r.], 62 [2 r.], 63 [3 r.], 64 (34); Nigdy niebęda mogli Rzymłkiey łile łzkodźić/ Dokąd Caefarz przewáżny woylko będzie wodźić *KochFr* 58; *ReszPrz*

73, 112; *WerGośc* 244, 245 [2 r.], 246 [7 r.]; *BielSjem* 5; *BielSen* 6 marg; *GórnRozm* F3v; *PapUp* B3, C2 [2 r.]; *KochWr* 37; naostatek nowe miasto yWieden wziął y tam vmarł choc był Cesarz głową. *ActReg* 7, 5, 5v [4 r.], 7, 22, 56 (24); Imperator – Naiwifzy het man nad woiskiem, Caefsarz, Rozsprawca. *Calep* 511a; *Phil* R4; nigdyby y lámégo Piátégo Céfárzá niehánowáli/ áby pomoc y rátowác niémiał potrzebę wielką krześciańftwá *OrzJan* 95, 108 [2 r.], 131; *LatHar* 722, 734 [2 r.]; Bo což może być poczcíwżégo Cefárzowi/ iáko że go zowá fynem kościelnym? Abowiem dobry Cefarz ieft w kościele/ á nie nád kościołem. *WujNT* 93, *przedm* 39, s. 57, 90, *Matth* 22/17, s. 93 [4 r.] (35); Téż choćby dżisieyfzy Céfárz álbo iego potomkowie Céfárze oľobá fwą z woyskiem przeciwko Miŕszowi y Zakonowi ruŕzyli lie/ nie mamy przy nim álbo potomkowie náŕzy ftać podpomożeniém/ ráďá *SarnStat* 1070, 1114, 1226; Y v Céfárzá pewnie téż láfkę vtráciŕz *SiebRozmysł* H3, H3; *KlonKr* A3; *PowodPr* 32, 84; *CzahTr* H2v; *SkarKazSej* 680b [3 r.], 681a, 687b [3 r.], 690b; Bo tám co Conful to KROL, DICTATOR Cefárzem *KlonWor* 13.

W połączeniach z imieniem [po imieniu (796), przed imieniem (272)] (1068): wypifuiątz czas cefárftwá Tyberyuŕŕa Cefarza [...] o Kryŕtuŕie tak ŕwiadczy *OpecŻyw* C2v, 14v; *PatKaz II* 58 [2 r.]; *PatKaz III* 104; *FalZioł* IV 34b; *BielŻyw* 133; Szofte maŕz baczyć iż Polaki, Szwaby y burgundi [...] Cefarzowie trzy Henrikowie wygładzili *MiechGlab* 52, **v, **3, **7, 37, 44 [2 r.] (11); *KłosAlg* D3v; Iako Alexander wziął łobie za żonę Roxánę dziewczkę Dariuŕa Cefarza. *HistAl* G5v, B3v, C3, C4, C5, C6 (21); *MurzNT Luc* 2/1; Theodozyus téż Cefarz ftaŕŕfy/ blisko 300. lat przed nim taką vftáwę po wŕŕech páńftwyech ŕwoich wydał *KromRozm III* 06; Dżiwno mi iżeŕ tu Konŕtántyná y Phokálá Cefárzow przepomnyá. *KromRozm III* O8, C5, N8, N8v, O5v [2 r.], O8 (12); *GliczKsiąż* G2v; Przyŕyęgá Zydowfka/ nápiŕána w Chronice Czelkiew/ s Práwá Iuŕtynianá Cefárzá. *GroicPorz* aav, a4; Ia Ludwik Cefarz/ dáię tobie błogofławionemu Piotrowi Kxiążęciu Apoŕtolŕkiemu *KrowObr* 30v; y ty Bálwany y Obrázy s kościołow miotác roŕkázowáli Konŕtántynus piąty Cefars: Tákże Philip Cefars Syn iego/ Tákże Lew trzeći Cefars/ Thákże Konŕtántynus fŕofy Cefarz. Tákże Lew tzwárty Cefarz *KrowObr* 117v, 6v [2 r.], 7 [2 r.], 8, 8v, 27 [2 r.] (43); *Leop 2.Tim* 4/22, *Apoc* 4 arg; LEw Cefarz chciał doŕwiádŕzyć/ co ftoże dżiałáli *RejZwierz* 20v, 10v, 14 [3 r.], 14v, 20 [2 r.], 23v (22); *BibRadz Luc* 2 arg, 2/1; *Goski* A11; *OrzRozm* D2v, S4v [2r.]; ále od Káliguły Cefárzá wywołan y záŕlan zá morze Pontŕkie *BielKron* 140; á ftaď ofkárzon do Tráianá Cefárzá *BielKron* 148v; ANtonius Bázyanus Kárakállá Cefarz/ ten brátá ŕwego Getę dał zábić *BielKron* 151; ten był wdzyęcznie przyiáł Cefárzá Fryderyká Bárbároŕę *BielKron* 169v; A thák Cefarz Henryk vczyniwŕzy Synod/ od wŕzytkich trzech kazał oddalić then ŕtolec Papięŕki *BielKron* 176v; Tám w Rzymie Zygmuntá Cefárzá koronował *BielKron* 188v; Z tych Inŕuł Báleárŕkich Kárzeł piąty Cefarz látá od Kryŕthuŕá 1541. wypráwił ŕie do Afryki *BielKron* 280; Potym Otto pierwŕzy wielki Cefarz odiał to miáŕto Francuzom *BielKron* 285v; Gotti [...] Węgięŕká ziemię ofiedli/ wŕziáwŕzy przymierze z Grácianem Cefárzem/ *BielKron* 296v, 26, 67, 132, 137, 137v (400); Abowiem Claudius Cefarz o graniu koŕtek xięgi wydał *KwiatKsiąż* P4, L4, O4v; *Mqcz* 11b, 212b, 219a, 251d, 464c; iż ón Céfárz wtóry w liczbie/ OCTAuius AVguŕtus, niczym innym ŕye niebáwił *SienLekAndr* a2; *LeovPrzep* D3v, D4v; *RejAp* 109v; wyrzekł ieft Lew Cefarz vftáwę *HistRzym* 2v; Ia ięŕtem Cefarz Iowinian/ Odewrzy okienko żebych ŕthobá mowił. *HistRzym* 45, [2], 9, 26v, 41 [2 r.], 41v, 42 [3 r.] (28); Potym ie był Cefarz Konŕtántyn imieniem

fwoim przezwał Konftántinopolim *RejPos* 300, 17v, 266v; *BiałKat* d4v; Pompeius Cefarz gdy był Mámertińkie miałto ták frodze obległ/ [...] obiecował to mocno żadnego tám nie żywić. *RejZwierc* 134v, 53 *marg*, 55v [2 r.], 168 [2 r.], 169v, Aaa3, Aaa4v, Bbb2, Bbb2v; *BielSpr* 47, 57, 59v [2 r.]; *WujJud* 61 v, 226v; *BudBib* c; By nie proźby Czełárzá Ferdinándá/ y Xiążąt Rzełkich byli załli/ ktorzy oto prośili. *BiałKaz* K3v; *BudNT* c2v; Cefárzu Bárdániefie by ich był miał s łobą/ Nie łmieliby Rzymiáne wymyłláć nád tobą. *PaprPan* P3; LAkápanus on Cefarz iż łyná miłował/ Dopułzczał mu łwey woley *PaprPan* Qv, E2v, M4v, O2v, Sv, S2, Gg4v; Niech to ná dobre y ná łzczęście tobie y domowi twemu/ o Cefárzu Auguście będzie *ModrzBaz* 25, [16], 18, 53v, 57v, 59v (13); tám włyłyzł co łam Cefars Páleologus mowil w ty łłowá. *SkarJedn* 289; ták iłz Cefarze ich Theodozyus/ Arkádyus/ Honoryus/ [...] włtawę czynił mułieli *SkarJedn* 374, 131 [2 r.], 134, 135 [2 r.], 137, 138 (53); Potym nałtał Leo piąty Cefarz Armenicus názwány *SkarŻyw* 299; Cefarz Otto trzeci názwány dlá wielkich cnot Mirabilia mundi/ ná łofzku Romuáldá leżał. *SkarŻyw* 573 *marg*, 20, 30, 31, 46, 58 *marg* (64); A łam Ceflar Ian [...] był Oycem iey Chrzełnym *StryjKron* 125; y poźegnawłzy łie z Konftantinem y Bałilim Cefłárzámi/ wrocił łie do włcia Dniepru *StryjKron* 140; Wenclaw Cefarz pijánicá od łwoich poiman. *StryjKron* 512 *marg*, 36, 51, 71, 165, 295 [2 r.]. (23); *CzechEp* 42, 400 [4 r.]; *NiemObr* 58, 60, 61 [3 r.], 63 [2 r.], 64 [2 r.] (37); *ReszPrz* 71, 73; *WerGośc* 244; *GórnRozm* A2v, B2v; *ActReg* 105; Iáko o tym dał znáć Tyberyus Cefarz *Phil* R4, K2, S3; Wielki Kárzeł Piąty/ Cefarz/ co był ták wiele narodów Królem/ [...] Hiłzpániá/ ziemię Włofką y Niemiecką/ [...] zpiął z Koroną Polłką. *OrzJan* 63, 28, 39 [2 r.], 41, 64, 66; *RybGęśli* A2v; w oneż dni wyłzedł dekret od Cefárzá Augułtá/ áby popiłano włzytek łwiát. *WujNT Luc* 2/1; y tám żyiác áz do Tráianá Cefárzá/ włzytkie Azyiłkie kołcioły fundował y łpráwował *WujNT* 299, 9, 60, 93 [2 r.], 102, 447 (13); *SarnStat* 3v, 1141, 1224; *KlonKr* A3; *PowodPr* 31, 32 [3 r.], 47; Do grobu náłzego ł. Woyłiechá przed piąciá łet lat Otto Cefarz dáleką drogę do Gniezná wczynił *SkarKaz* 41b, 41b, 456b; *VotSzl* A4v; Po Walenłie heretyku/ gdy Cefarz Theodozyus Kátholicki y łwięty pan náłtał *SkarKazSej* 687b, 702a [2 r.]. *Cf Wyrażenia, Zestawienia, Wyrażenia przyimkowe.*

W połączeniach szeregowych (35): *LibLeg* 8/133v; Naprzod Cefłarze/ Krolewie Xiążęta/ y ynłzi przełoženi/ łą nałwiat dani y wyłstawieni *SeklWyzn* k2, Gv [2 r.]; *SeklKat* I3; *KromRozm III* I8; *GliczKsiąż* G6; iáko pánuią tego łwiatá Krolowie Cefłarze y Pánowie *KrowObr* 3, 8v [2 r.], 25v, 26, 26v, 27v (14); *OrzRozm* G4v; *BielKron* 424v; Monarcha, [...] Iediny pan/ xiążę/ Król/ álbo Cefars. *Mącz* 230c, 154b; *RejAp* 114; *WujJud* 16; *SkarŻyw* 309; *CzechEp* 51, 334, 364, 383; *NiemObr* 57, 65, 166; *SarnStat* 1089, 1099; To ielł/ oni krolowie y Cefłarze/ y Monárchowie włzytkiego łwiátá/ [...] owce Chryłtułowe przez 300. łat rozdźieráli *SkarKaz* 679b.

W formułach grzecnościowych i dyplomatycznych (przeważnie w wołaczu) [w tym: wielki (21), miłościwy (9), namocniejszy (4), najáłniejszy (2), nałaskawszy (1), namoźniejszy (1), nawyźszy (1), przesławny (1), z łaski bożej (1)] (41): żyw bądź nawyłzłzy Cefarzu *HistAl* C2; wielki Cefarzu co to ielł iże włzyłcy ciebie chwálili *HistAl* C2v, C5v, D4, E2v, E3 [2 r.], E4v (20); Otoć łie łtáwiá^m poimány miłościwy Cefárzu *BielKron* 229, 231v [2 r.], 232v, 331v, [332²] [4 r.], [332²]v [2 r.], 414; że Cefłarzewie naiáłniefzy przed tyłiácem łat toż wznáne náłze wprzywileiowáli *SarnUzn* G5v; Dopułć mi Cefárzu namocniefzy mowil. *HistRzym* 2v; Gdym ia nałáłkáwłzy Cefárzu do kołciołá tych to

obrazow włzedł *HistRzym* 2v; Mam namoźnieyfzy Cefáru przedáyne trzy mądrości. *HistRzym* 57v; *RejZwierc* 99v, 100; Gdy tedy ten Zbor táki ieft y ták wielki/ ia zláłki Bożey Cefarz/ przeftáwác chęc ná tym co on poftánowi *SkarJedn* 289; Przeftáwny Cefarzu/ tákli rádziłz fudze twoiey *SkarŻyw* 229; *WerGość* 245.

Przysłowie: bibl. Dáycież Cefarzowi tzo ieft cefarzowo/ a tzo ieft bożé⁸⁰ bogu. *OpecŻyw* 75; *TarDuch* B7v; Abovyem tho yesth rzecz slufzna y zeby tho czo yesth boze bogv bylo dano a czo Czełarłkie Cefarzowy *LibLeg* 7/69v; *MurzNT Mar* 12/17; á widźyeli co Cefáruwini winni byli/ á co bogu. *KromRozm III* P6v; *KrowObr* B2v; *Leop Matth* 22/21; *BielKron* 203; *RejPos* 46v, 249v, 250, 252v [2 r.]; *RejZwierc* 35v [2 r.]; Aza nie fłychamy/ iáko to co Bogu/ Bogu/ á co Cefáruwini to Cefáruwini oddáią? *WujJud* 18v; *WujJudConf* 18 [2 r.]; *CzechRozm* 249; *CzechEp* 385; *WujNT Matth* 22/21, s. 93 [3 r.], *Mar* 12/17, *Luc* 20/25; rofkazał dáwác Cefáruwini choć pogánłkiemu (iáki iefzće w on czás był) co Cefárułkiego ieft *PowodPr* 21 [ogólem 28r.].

Zwrot: »ob(ie)rać (a. wyb(ie)rać) cesarza, za cesarza, cesarzem; obran(y) (a. wybran(y)) cesarz, za cesarza, cesarzem; wyb(ie)ranie cesarza« [szyk zmienny] (22 : 6 : 1; 4 : 3 : 1; 6): *KrowObr* 34, 35; *RejZwierc* 21; PO śmierci Iuliułowej wielkie roznice były w Rzymie około wybieránia Cefáruł. *BielKron* 131; Vprzedził go Káius/ y wybran zá Cefáruł. *BielKron* 141; áby oni [...] obráli Cefáruł myędzy łobą Kłiążę coby był z narodu Niemieckiego *BielKron* 194v, 116, 131v, 141 [2 r.], 146, 148v (29); *LeopPrzep* Cv; *HistRzym* 14v, 50; gdy byli ná ten czás dway Cefáruł obráni *MycPrz* II B4v, C2; *PapPrz* P3; *SkarJedn* 201, 206; *NiemObr* 169 [2 r.]; *GórnRozm* Av.

Wyrażenia: »cesarz carogrodzki« [w tym: w połączeniu z imieniem (8)] [szyk 24 : 4] (28): *BielKron* 344, 347v; Michał czwartý Cefarz Cárogrocki fpotwarzywłzy wyrzucił go mocą z Pátryárchoftwá *SkarJedn* 213, A8v, 141, 165, 169 [2 r.], 170 (22); *SkarŻyw* 159, 301, 357; *StryjKron* 175.

»cesarz nad cesarzmi« (3): Ifz Papielz iako Cefarz nád Cefárułmi: Krol nád Krolmi/ Pan nád Pány/ ná głowie fwoiey nofi trzy korony *KrowObr* 26v, 33, 67.

»(za) czasu (a. czasow) cesarza« [w tym: w połączeniu z imieniem (44)] (45): *OpecŻywList* C; yłz cafu conftantina czełarza y heleny matky yego nalezyon byl nyktory grob wktorym lezal człouyek *PatKaz III* 103, 103v, 104; *BielŻyw* 120, 129, 132, 140, 142, 168; *MiechGlab* 44, 45, 46, 58; *KromRozm III* C4, O6v; *KrowObr* 21, 29; *BielKron* 170v, 178, 193, 239v, 266v (11); Imię sławnego wymówce czafów Iulianá Cefáruł. *Mqcz* 190d; *LeopPrzep* B4v; *RejAp* 76v; *WujJud* 60v; Ten zá czáfu Cefáruł niewiernego/ przenałładowniká y morderce wielkiego Chrześciánłkiey krwi [...] vdał fię ná pułte mieyłcá *SkarŻyw* 50, 13, 20, 147, 150, 278 (10); *CzechEp* 379; *WujNT* 479.

»francuski cesarz« (1): *BielKom* 171 cf »galijski cesarz«.

»galijski cesarz« (1): LOtárgius fyn Lodwigow thrzeći Gálliyłki álbo Fráncufłki Cefarz/ pánował lat XV *BielKron* 171.

»cesarz grecki« [w tym: w połączeniu z imieniem (12)] [szyk 28 : 10] (38): GDy náftáli fłábi á máło godni Cefárułwie Greccy álbo Konftántynopolłcy po Heráklułfie w Konftántynopolu/ [...] ftráćili zyemię Zydowłká *BielKron* 178, 167, 170, 170v, 178, 181 (13); *HistRzym* 28; *WujJud* 16v; *SkarJedn* 200, 222 [2 r.], 255, 267, 288 [2 r.] (12); *StryjKron* 120 [2 r.], 121 [3 r.], 124, 135, 140, 245, 427.

»cesarz konstantynopol(itań)ski« [w tym: w połączeniu z imieniem (24)] [szyk 51 : 13] (64): *MiechGlab* **3, 27, 39, 57, 66 [3 r.]; *KromRozm III* L6v, O6v; *KOnstántynus* syn Konstántego wielkiego/ wthory Konstántynopolŕki Cefarz/ ŕpołu ze dwiemá bráty pánował *BielKron* 156v, 157, 158v, 159, 160, 161 (42); *MycPrz II* B4v, C2; *SkarJedn* 141; *StryjKron* 120, 121, 587; *CzechEp* 379; *NiemObr* 61, 169 [2 r.], 170 [2 r.]; *Paprup* C2v.

»cesarz krześcijáński« [w tym: w połączeniu z imieniem (16)] [szyk 48 : 2] (50): *KromRozm I* N2v; *RejZwierz* aa3v, 1; *OrzRozm* P4, R2; s ktorych teŕ narodu po mácierzy idzye dziŕieyŕszy Cefarz Krześciáńŕki Károlus piáty *BielKron* 159, 62, 152, 179v, 211, 235 (18); *LeovPrzep* C2; *BielSpr* 58v; *WujJud* 21v, 84v [2 r.]; *MycPrz II* B4v; Naprzod Czeŕarz Chrześcijáńŕki Máximilian/ pokázował to wielu rzeczách. *BialKaz* L4v, I2 [2 r.], Kv, K3v; *SkarJedn* 146, 149, 187, 202; *StryjKron* 100; *ActReg* 34; *WujNT* 73, 478, 878; *VotSzl* C4; *CzahTr* D3 [2 r.], F; Cefárze Chrześciáńŕcy czemu ŕię piáli *Pontifices*. *SkarKazSej* 680a, marg, 680a, 700b marg.

»cesarz łaciński« (1): A chwałá Bogu iŕ tam Cefarz Lácińŕki obecny nie był/ á ich Grecki był/ áby tey wymowki nie mieli. *SkarJedn* 288.

»cesarz niemiecki« [w tym: w połączeniu z imieniem (5)] [szyk 8 : 2] (10): *HEnrykus* wtory/ rzeczony *Klaudus*/ trzećinaŕty Cefarz Niemiecki/ ten napirwŕzy od kŕŕfierŕtow ieŕt wybran ná Cefárŕtwo Rzymŕkie *BielKron* 176, 168v, 170 [2 r.], 173, 185, 472; *NiemObr* 64, 169, 170.

»za panowania cesarza« [w tym: w połączeniu z imieniem (4)] [szyk 4 : 1] (5): zá pánování *Frederiká* wthorego Cefárzá/ *Kŕieŕŕná Szwabŕka* w tym mieŕcie koŕcioł záložŕŕá *BielKron* 283; *Skarŕyw* 41, [223]; *StryjKron* 345; zá ktorego Cefárzá pánování co ŕię dzieło *WujNT* 509.

»cesarz pogański« [w tym: w połączeniu z imieniem (2)] [szyk 14 : 2] (16): *KromRozm III* P6v, P7v; *KrowObr* 72; *Skarŕyw* 277; áŕby byłá pirwey ŕtolicá w Rzymie pirwŕzych Cefárzow Pogańŕkich zniŕczázá *NiemObr* 158, 159 [2 r.], 160 [3 r.], 161, 163, 173; *PowodPr* 61; *SkarKaz* 418b; *VotSzl* E3.

»[którego] roku (a. lata) (panowania, rozkazowania) cesarza« [w tym: w połączeniu z imieniem (15)] (16): A Piętnáŕtego lata rofkazování *Tiberjuszá* Cefarzá [*imperii Tiberii Caesaris*] [...] s ŕtało ŕię ŕowo boŕé/ nad *Ianem* ŕynem *Zacharjálzowem* na puŕczyi. *MurzNT Luc* 3/1; *PAn Kryŕtus* [...] ráczył ŕie národzić roku pánování Rzymŕkiego Cefárzá *Oktáwianá* XLII. *BielKron* 138; ále przelládówanie pocŕęte trwało áŕ do dzieŕiátego roku Cefárzá *Konstántiná* *BielKron* 288v, 131v, 137, 146; iŕ *Ian* s. piátegonáŕtego roku *Tiberiulá* Cefárzá zyáwił ŕie y krzćić pocŕął/ á *Kriŕtus* ósmegonáŕtego roku tegoŕ to Cefárzá vkrzyŕzowan. *RejPos* 321; ná ktorey 25 lat ŕiedziál/ áŕ do óŕtátego roku *Neroná* Cefárzá *SkarJedn* 97, 97; *StryjKron* 36; (nápiŕáne w Rzymie od *Lukáŕzá S.* czwartego roku pánování *Neroná* Cefárzá/ á roku Páńŕkiego 60.) *WujNT* 391, 125, 187, 200, *Luc* 3/1.

»cesarz romański« (1): zá przyzwolenim ná rzeczy niŕzey opiŕane/ namilŕzego ŕyná náŕzego *Ianá* Páleologa Cefarzá *Romańŕkiego* iáŕnie vrodzonego *SkarJedn* 269.

»cesarz rzymski« [w tym: w połączeniu z imieniem (59)] [szyk 106 : 41] (147): *Sluffáli* dawatz dáń rzymŕkim Cefarzom *Opecŕyw* 74v, 126v; *KromRozm III* C4; *GroicPorz* a3v [2 r.]; *KrowObr* 29v [2 r.], 30v, 101; *RejZwierz* 1v, 8, 9v, 10v, 29 [2 r.] (20); *BielKron* 140, 141, 146, 147v, 154v (32); *KwiatKsiqŕ* F3, L4; *Mqcz* 20d, 177c, 246a, 273b, 280c, 470d; *OrzQuin* I4 [2 r.]; *RejAp* 113, 142v; *RejPos* 18v, 251 [2 r.], 300, 312; *RejZwierc* 53, 81v; *BielSpr* 48v; *WujJudConf* 19v; *CzechRozm* 169; *Paprup*

E4, K, Nv, R2v, X3, Gg4 [2 r.]; *ModrzBaz* [16] [2 r.], [16]v, 26v, 46, 78, 80, 85v; *SkarJedn* 170, 172, 173, 200, 201 (11); *SkarŻyw* 46, 304, 396, 453; *StryjKron* 71; *CzechEp* 190, 342, 355 [2 r.], 356, 370 (16); *KochJez* A3; *NiemObr* 59, 61, 158, 159, 160 [3 r.], 161, 163, 169; *BielSjem* 5; *WujNT* 498; *SarnStat* 1262; *PowodPr* 63; Ku Monárłze niezwyćiężonemu RVDOLPHOWI II. Celárzewi práwemu RZYMSKIEMV Vboga Przedmowá. *CzahTr* F; *SkarKazSej* 691a. Cf »cesarz rzymski a krol czeski«.

»cesarz trapezundski« [szyk 2 : 1] (3): Gdy w ten cas miedzi Graeki niezgoda była, tak iż dwa Cefarze Trapefonłki á Conftantinopolłki miedzi sobą o panłstwo walczyli. *MiechGlab* 66, **6v; *StryjKron* 652.

»włoski cesarz« [w tym: w połączeniu z imieniem (3)] [szyk 5:2] (7): Acżkolwiek byli nierowni Włofcy álbo Niemieccy (to włzytko iedno) Cefárzowie Greckim Celárzom w páńłtwach/ włzákże łpráwá dobrá á rzádem zwyczáynym przechodzili ie *BielKron* 170, 168v, 173 [2 r.], 173v [2 r.]; *PaprPan* S4.

»cesarz wschodni (a. wschodny)« (2): *BielKron* 188v; Od tego czáfu Włofkie y zachodne Páńłtwá od Cefarzow Greckich ábo włchodnych [...] odstąpili. *SkarJedn* 200.

»cesarz na zachod (a. z zachodu) słońca, zachodny, zachodnych pańłstw« [w tym: w połączeniu z imieniem (2)] (3 : 1 : 1): A od tego czáfu napirwey pocżęli Cefárzowie z zachodu słońcá cáłowác w koláná Papieżá dla koronácyey/ á włchodni/ to ieft Konftántynopolłki/ iż fie mu w Rzymie dopuścił wczýc poLácinie. *BielKron* 188v; Konftáns Cefarz/ zachodnych pańłtw Kátholik/ [...] piłáł brátu Konftáncyułzowi Heretykowi onemu *SkarŻyw* 391, 391; *NiemObr* 169 [2 r.].

Zestawienia: »cesarz jego miłóść« (7): piłáł doniego około zastanowienia pokoju, miedzy Panstwy Cesarza IM aPanstwy naszymi *ActReg* 143, 75, 143; Iakóž iednák o wierze y chęci gotowéy Cefárzá Ie^{go} M. Piątego/ namniéy wálzá kró: M može niewątpić: także o towarzysłtwie y przyiáźni Kró: Ie^{go} M. Ferdinandá *OrzJan* 126, 127, 130, 131.

»(Kajus) Julijus(z) cesarz« *n-pers, w którym „cesarz” funkcjonuje w XVI w. także jako imię pospolite* [szyk 35 : 8] (43): Ten za Iuliułá Cefarza sławny był *BielŻyw* 118; *RejZwierz* aa3, 31; OD záloženia Rzymá lat 706/ á przed národzeniem Kriřtułá 48/ pocżęłá być Monárchia Rzymłka od Iuliułá Cefarza *BielKron* 131; Cefarz záfię Iulius był rzeczony á Cefárie/ ábowiem miał przedzyłá włofow ná głowie *BielKron* 131v; Wormácia nád Renem/ miálłtho wielkie y bogáte/ przed Iuliułem Cefárzem było pod mocá Trewereńłką *BielKron* 284v, 118v, 130v, 132, 139v, 277 (15); *KwiatKsiąž* B4; Caesar, [...] Przezwysko niektórych Rzimianów. Yáko Iuliułzá pirwego Cefárzá/ od ktorego włzifcy yni tym ymieniem bywáýá nazywáni. *Mącz* 30b, 86d, 177c, 297b; Thákże gdy Iuliułá onego cnotliwego Cefárzá w Rzymie z wielkimi triumphy koronowano *RejZwierz* 50, 50 marg, 99v, Aaa4; *BielSpr* 39, 41 [2 r.]; *Caius Iulius* Cefarz on naypirwłzy Monárchie Rzymłkiey łprawcá/ powiádaia iż o ięzyku Lácińłkim Księgi do Cyceroná piłáł *ModrzBaz* [16]v, [16]v, 95; Y łkończyłaby fie byłá (mowi) woyná bez rozłania krwi/ by był ielzcze mogł dořtác Cefarz Iulius Pompeiułłá w Brundufium *StryjKron* 66, 41, 59, 66 [3 r.], 71 [2 r.]; *Phil* Q; *SkarKazSej* 690b.

»cesarz (rzymski), (a, i) krol (czeski, węgierski)« [w tym: w połączeniu z imieniem (13)] [szyk 10 : 4] (14): przeciw ktoremu Sigmund krol Węgierłki, Cześki á Cefarz Rzymłki wielkie zebrał woýłko. *MiechGlab* 67, **6; ná ořtátku zábit od Cefárzá á od Węgierłkiego krola Ladziłłwá trzećiego.

BielKron 325v; Wacław Cefarz Krol. *BielKron* 326v *marg*, 187, 326v, 327 [2 r.], 378, 388; *BiałKaz* 12; Częstokroć wielkie wojska Sigmuntá Cefárzá włafnego Krolá Czelkiego/ y Rzełze Niemieckiey wielkie wffy porażał *StryjKron* 567, 447; *KlonKr* E3.

Szeregi: »cesarz, (a, a(l)bo, i) krol« [szyk 39 : 30] (69): *PatKaz II* 66, 66v; *GroicPorz* a2, a2v; Otofz tu iufz małz fkađ tá pychá Pápieżow wroflá/ iż s Cefárzow/ á Krolow tego Swiátá *KrowObr* 31v, 8v, 31v; *BibRadz I* 156 *marg*; *OrzRozm* G4, G4v, P3v; dáli mu imię od przełożenítwá Cangius Chan/ to ieft Krol álbo Cefarz *BielKron* 438v, 159, 214v, 231v [2 r.], 232v, 429; gdyż ony pożarem iáko powiádałz/ dośiágly Królów y Cefárzów. *OrzQuin* D4v, D4v, G2v, I4 [2 r.], K3v; *RejAp* 113; *GórnDworz* Dd8v; *HistRzym* 9; *RejPos* 3v, 129v; *WujJud* 21v, 84v; *BiałKaz* M; *SkarJedn* 311, d7v; *SkarŻyw* 601; *CzechEp* 90, 335, 383, 384 [2 r.], 385 (12); *NiemObr* 58, 154, 157, 159, 167; *GórnRozm* M4v; *PaprUp* C2v; *LatHar* 625 [2 r.], 745; kto iedno ma dułżę/ á ieft Chrześciáninem/ y owcą Chriřtuřowá/ bądż krol ábo Cefarz. *WujNT* 783, 9, 43 [2 r.], 57, 73, 140, 417, 461, 498; *SarnStat* 1070; *SkarKazSej* 680a.

»cesarz, (i, albo, to jest) monarcha« [szyk 4 : 2] (6): Vyrzawřzy potym Rzymiánie fzczeńcie/ řtałość/ y wymowę rořtropną Iuliuřowę/ wybrali go wřzyřcy zá Monárchę/ to ieft Cefárzá pirwřzego. *BielKron* 131, 116; Prawdá iżby ták bárzo lepiej/ gdyby wřzyřcy krolowie y pánowie Chrześciánřcy/ iednę řwiecká głowę/ y iednego Cefárzá Monárchę mieli *SkarJedn* 204, 172; *SkarŻyw* 298; *SkarKaz*)(4.

»cesarz, (a, albo, i) pan« [szyk 14 : 2] (16): Aby mocy y pychy Papięřkiey řtrzegli/ Cefárzem y Pány tego řwiátá włádnęli. *KrowObr* 35; bo Cefarz pan moy iuż ná páłacu řwym iefth *HistRzym* 42v, 43, 44, 44v [2 r.], 46v, *BielSpr* 47v; *SkarJedn* 374, 403; *SkarŻyw* 392; *StryjKron* 290, 722, 747; *WujNT* 417; Konřtántyn wielki Cefarz y pan řwiátá wřzyřkie^{go} dźiwnie kofztowne kořcioły budowác począł *SkarKaz* 456b.

»cesarz a przełożony řwiata« (1): Abowiem ácz tu rozmowá Páńřka miánuie tylko Cefárze á przełożone řwiátá thego/ ále dotkni řie káždy z namnieyřzego řtanu *RejPos* 253v.

»cesarz albo rozkazujęcy« (1): ábowiem wřzelki Cefarz álbo roskázuięcy ktori mądrořci nie zna/ nie pánuie poddánym *HistAl* I5.

»cesarz a rzedziciel řwiata« (1): áby tu/ yáko yeřt źyemřki Cefarz á rzedźicyel řwyátá/ tákby teź řtolice řwoyę myał ten páłtyrz *KromRozm III* N8.

Wyrażenia przyimkowe: »pod cesarzem« [w tym: w połączeniu z imieniem (10)] (14): że miał przyřć wielki głod ná wřřyřthek okřąg źiemie/ ktorzy řie řtał pod Klaudiuřzem Cefárzem [sub *Claudio*]. *Leop Act* 11/28; Pod tym to Cefárzem Pan Kryřtus řmierć raczył podiác w Ieruzálem *BielKron* 140v, 161, 163, 167v, 170v, 338, 343; *LeovPrzep* I4; *HistRzym* 133; *SkarJedn* [A *2]v, 99; Popis wřzyřkiego řwiátá pod Cefárzem Auguřtem. *WujNT* 196; *SkarKazSej* 687b.

»za cesarza« [w tym: w połączeniu z imieniem (47)] (52): Druga Sibilla byla za cefarza okřauyana *PatKaz II* 58; *BielŻyw* 118, 128; *MiechGlab* 47; *KromRozm III* O8v, P5, P5v, P6v; *KrowObr* 30; *BibRadz Act* 11/28; Zá tego Cefárzá wyřřly řpełná tyřiac lat Rzymowi od záłożenia. *BielKron* 152, 134v, 146, 155, 160, 179v (11); *LeovPrzep* Cv; *RejAp* BB4, 23v; *BielSpr* 59 [2 r.]; *SkarJedn* [A *2]v [3 r.], 194, 223, 226; *SkarŻyw* [407], 440, 600; *StryjKron* 36, 95, 100, 275, 416; Naprzod/ dźiřia řię wam národźił zbáwićiel/ [...] á toć bylo nie zá Abráhmá/ áni Iákobá/ ále áż zá Cefárzá Rzymřkiego

Auguŝtá. *CzechEp* 190, 342, 378; *NiemObr* 140, 159; *ArtKanc* B15v; *GórnRozm* E; ktory zá Neroná y Domicyaná Cefárzow/ mordował ŝwięte męczenniki. *WujNT* 878, 299, *Act* 11/28; Dekretá záráz wydał ná Aryany/ ktorzy byli zá Walenŝá Cefárzá Aryáńŝkiego/ wŝytkie ŝtolice biŝkupie [...] oŝiedli *SkarKazSej* 680b.

Przen (27) :

a) *Zwierzchnik* (17) : á przetho niemoŝelŝ ŝie mieniŝ Cefárzem/ to ieŝt wiernym krzeŝciáninem boŝ vcŝynki krzeŝciańŝkie ŝtrácił przez grzech. *HistRzym* 47v, 48; ále rozumiey iŝ káŝda zwirzchnoŝć kthorakolwiek ieŝt thobie od Páná Bogá twego/ [...] podána á náznáczona/ tá ieŝt Cefárzem twoim. *RejPos* 252v; á byŝ nic inŝzego nie miał/ tedyŝ Cefárzem docŝeŝnym duŝze y ciála ŝwoiego. *RejPos* 253v; iŝ záchowalŝ á daŝ to co naleŝy temu nędznemu Cefárzowi rownemu ŝobie á bliŝniemu twemu. *RejPos* 253v, 252v [7 r.], 253v [5 r.].

b) *Bóg* (9) : *RejPos* 252v: Wiem co mi moy Cefarz roŝkazał/ ábych iemu ŝamemu ŝlúŝyłá *Skarŝyw* 124.

Wyraŝenia: »(na)więŝszy cesarz« (2): A pomyŝl ŝobie ieŝli thobie nie tákieŝ o plátne idŝye/ iáko nawięŝŝemu Cefárzowi ŝwiátá tego *RejPos* 253v; A ták więŝŝzego Cefarzá Bogá ŝluchaŝ trzebá/ ráczey niŝzli ludzi. *Skarŝyw* 124.

»cesarz nawyŝszy« (1): wyŝluchaj panie iezu krifte modliŝthwę moię/ [...] Krolu mocny/ Cefarzu nawyŝŝy wŝytkiego niebieŝkiego zaŝtępu *TarDuch* D2.

»niebieŝki, na niebie cesarz« [*szyk* 1 : 1] (1 : 1): y przyŝcie im niebieŝkiego Cefarzá opowie. *Skarŝyw* 399, 532.

»wieczny cesarz« (2): *RejPos* 252v; ktory ięzyk wyŝlowiŝć moŝe przyŝtoynie choráŝiew y herb wiecznego Cefarzá náŝzego Chryŝtuŝa? *Skarŝyw* 399.

c) *Szatan* (1) : A tu ŝie vcŝ nędzny człowiecze/ iáko maŝ wydŝ onego okrutnego poborce czártá ŝproŝnego/ á onego okrutnego Cefarzá ŝwiátá tego *RejPos* 19.

a. *W odniesieniu do władców tureckich* (583) : yroŝkazał yemv od Cefara *LibLeg* 6/192; Zathym dawŝy lyŝth bandzie dŝyankował Cefarzewy *LibLeg* 7/8v; Cefarzar nigdy ŝyá nyegnyewał na Iana Koliá any ŝiá gnyewa. *LibLeg* 7/97v; Iam yeŝt Cefarzar wielky niezwiciezoni od pana boga powiŝŝoni y podayáczy Coroni na panŝtwa zyemŝkie *LibLeg* 10/66v, 3/33v, 6/190, 190v [3 r.], 191 [2 r.], 7/9v [2 r.] (97); *MetrKor* 38/502 [4 r.]; *LibMal* 1545/99; drudzy ŝá kthore zowá Azápi/ Iánczárowie/ [...] cí nabliŝey Cefarzá bywáią *BielKron* 247, 249, 253 [2 r.], 254, 258v [2 r.], 260 [3 r.] (26); *GórnDworz* liv [2 r.]; Gdy ŝam Cefarzar ŝwoią glowá ma ciágnáć ná potrzebę woienná *BielSpr* 51, 50v [2 r.], 51 [2 r.], 51v, 52, 53 [5 r.], 53v [2 r.]; ále oni choc ŝięćiowie áczkolwiek Cefarzá Oycá ŝwoich ŝon znáią: ále mátek ich w twarz nieznáią. *ModrzBaz* 55; *StryjKron* 11; *ActReg* 121, 122 [2 r.]; y niebyŝá ŝadna rzecz v Cefarzá/ któręjby mu ŝie Cefarzar nie zwierzal *OrzJan* 36, 37 [2 r.].

W połączeniu z imieniem [*po imieniu* (38), *przed imieniem* (15)] (53): y brath náŝ Alexander Xyandz vyełky Lithewŝky ŝcefarzarzem zSolthanem Bayzaithem yako obyczay yeŝt pokoy chovacz. aŝch do dnya y czaŝw *LibLeg* 3/33v, 7/98; *MiechGlab* 70; Ná oŝtáthek thę przyczynę dawŝy walce Soliman Cefarzar/ ruŝzył ŝie ku niemu mocá wŝytká *BielKron* 305v, 258v [2 r.], 274, 313v, 315, 408v [2 r.];

BielSpr 56, 57; á potym vmárlemu głowę ícięto/ którą przyniońł Iánczárzyn ieden zá wielki podarek Cefárzowi Máchometowi. *StryjKron* 617, A3v, 617, 657. Cf *Wyrażenia*, *Wyrażenie przyimkowe*.

W formułach grzecznościowych i dyplomatycznych [w tym: z bożej miłości (1), mocy (9), bożę mocą (1) miłościwy (1)] (11): Milosczywy Cefzarzv Crol ye⁸⁰ milończ [...] y thakyeńł then szyn ye⁸⁰ Cro. M. [...] kańzaly Vafzey C. M. dzyankowacz za tą przyańłny *LibLeg* 7/31; Z sbozey mylosczy Cefarż Tvreczkii y ynich wielkich panstw íprzikazanya nańzego pyńłemy do was *LibLeg* 10/55v; Z bożej moczi Czessarż Thureczky y ynnich wiele panstw przyaczielowy memv Krolowy Polńkiemv Sigmvnthv Oznaymvyem y dayemi wam znacz *LibLeg* 11/66v, 10/58, 65, 145, 11/19, 62v (11).

Zwrot: »wybierać cesarza; wybrany cesarzem« (1 : 1): á ci Cefárzá wybieráią/ ktorych bywa poczet około trzydzieńci tyńięcy *BielKron* 260; Amurat Syn ftárłzy w niebytnońci od Báńzow wybrány Cefárzem Tureckim *StryjKron* 777.

Wyrażenia: »czasu panowania cesarza« [*w połączeniu z imieniem*] (1): pothym przyńłłá w Tureckie ręce czáłu pánowáńia Máchometá ich Cefárzá. *BielKron* 274.

»cesarz turecki (a. turski)« [*w tym: w połączeniu z imieniem*] (35) [*szyk 238 : 36*] (274): Wthen czas karanie boze a gniew Czefárza Tvreczkie⁸⁰ na mie przislo *LibLeg* 10/62, 6/55v, 190v, 192, 7/8 [2 r.], 30v (172); *MetrKor* 38/500, 501 [2 r.], 502 [2 r.]; Ófthatecznie Machomet VIII. Cefarż Thurecki dziad ninieyńzego Carza Selambeka, wńzythek Przekopłki wyńep pońiadł *MiechGlab* 40; *ComCrac* 11v, 33v [2 r.]; *ConPiotr* 34; *LibMal* 1548/ 144v; bo tákiem Krolom y Hońpodar może być źiemie Mońdáwńkiey/ y Cefarż Turecki/ y końdzy Pan przełozony w źiemni fwey. *OrzRozm* Mv, N2v; *BielKron* 192v, 197v, 204v, 206, 241 (30); Imperator Turcarum, Cańarż Turecki. *Mącz* 280c; *GórnDworz* Q7, V6, Iiv; *BielSpr* 53v, 56v; *BiałKaz* M, Mv [2 r.]; *ModrzBaz* 55, 127v; iż fie od niego wńzyńłcy Cefarżowie Tureccy Otomany pińżá. *StryjKron* 375, 11, 15, 16, 617, 637 (16); *GórnRozm* H2v; *ActReg* 62, 69, 124; *Phil* O4; *OrzJan* 5, 7, 8, 11, 23 (10); *SarnStat* 440; By iáko w śidło nie wpańł Cefárzá Turńkiego *CzahTr* H3, D3 [2 r.], F3v, H2v, K3v; *SkarKazSej* 686a.

Zestawienie: »(bogaty) cesarz jego (a. wasza) miłośń« [*szyk 106 : 9*] (115): *MetrKor* 46/117v [2 r.], 118 [4 r.]; Bo yeńły by thego Vafza M. C. nyeopatrył Thedy by Krol ye⁸⁰ M pan moy mńłzyal bronycz zyemye y lvdzy fzywoych od voyowanya Tatarńkie⁸⁰ *LibLeg* 7/9; Bo my thesz thakyeńł strony nańzey przeczywko Cefarżewy ye⁸⁰ M. chcymy nyeporvńńzenye zachowacz *LibLeg* 7/9v; ktora sye miedźi namy a ye⁸⁰ M. Czefarżem Tur. przyaczieliem y sąńłiadem naschim stała *LibLeg* 10/69v, 7/8v, 9v, 10, 31, 32 (107); *BielKron* 332; *ActReg* 122.

Szeregi: »krol albo cesarz« [*w połączeniu z imieniem*] (1): Zelimus Othoman dzieńiąthy Krol álbo Cefarż Turecki. *BielKron* 258v.

»pan, cesarz« [*szyk 11 : 2*] (13): atak teras do przyaczielia v. k. m. a do pana mego Czefárza Tvreczkiego, przisńłedł y pokorę przednym vdzialal pyotr woyewodá *LibLeg* 10/65v; atak ya yvsz the rzecz mńłze wlozicz na Czefárza ye⁸⁰ M pana swego. *LibLeg* 10/151v, 10/65v [3 r.], 66, 66v, 70v, 11/18v (12); Czefarżs Thureczky pan nańch ma ludyzi wziemy fwey dońłicz narodu y yązika thuthecznego *LibMal* 1548/144v.

»sułtan cesarz« (1): Svltan Czefarń wielky. *MetrKor* 46/117.

Wyrażenie przyimkowe: »za cesarza« [w połączeniu z imieniem] (1): ale od Turkow nie dawno pobrani zá Cefárzá Báyzetá Tureckiego Látá 1486. *BielKron* 350v.

b. *W odniesieniu do władców tatarskich* (12) : Ale przeciwko iemu/ Wituł pobudził inego Carzá Betfubulá po Táthárfku Táchtamifz/ y Cefárzem go vczynił w Wilnie oblokfzy go w złotogłow *BielKron* 385v, 394v.

Wyrażenia: »cesarz przekopski« (1): poddany naschi, powiada yz ony nienaziemy valchey alie na polach Zamkv Oczakowskiego ktori nam dal Czeffarz przekopsky bidla swe pasłaya *LibLeg* 10/68.

»cesarz tatarski, tatarskiej ziemie cesarz« [w tym: w połączeniu z imieniem (5); po imieniu (4), przed imieniem (1)] (5 : 1): kthory yesth Tatarfkyey zyemye Cefarz Sahabkierey Chan yesth nam barfzo zachovany *LibLeg* 7/41v; Batti wielki Cefarz Tátárski [...] profito przez gory zá tymi Kumy do Węgier ciągnął *BielKron* 302v, 240v, 388, 394v; Przedthym też Támerlan *Caramanbegli*, Cefarz Tátárski/ poráził Báyzetá Cárzá Thureckiego *BielSpr* 52v.

Szereg: »cham (wielki) cesarz« [szyk 2 : 1] (3): Zálówali fie tego przed Cefárzem Chámem ná nie o násmiewanie. *BielKron* 269; á Chámá wielkiego Cefárzá zá świętego máią *BielKron* 296v, 361v.

2. *Urodzony przez tzw. „cesarskie cięcie”;* caesar Cn [caeso -wyprotek *Mącz* 30a] (1) : A kthorzy fie tym obyczaiem rodzą thy łacinniczy Cefarzmi Popolfzku [!] wyprothki albo wyrzezańcze zową *FalZioł* V 34v.

3. *n-pers Przekład niemieckiego nazwiska Kaiser; (właściwie: Kaser. Wyznawca Lutra ok. 1480 – 1527)* (1) :

Zestawienie: Tego czáfu też łpalon w Baworfkiej ziemi Lenarth Cefarz rzeczony o wymyfloną wiarę. *BielKron* 205.

Synonimy: **1.** carz, cham, krol, monarcha, otoman, przełożony, rządziciel, sułtan; **2.** wyprotek, wyrzeżaniec.